

פירוט הישובים ההרוסים

(לפי סדר כרונולוגי של הרס, מהמוקדם למאוחר.)

- 1. מושבת התימנים בבן שמן.** מושבת אומנים של עשר משפחות מתימן שהוקמה ב-1910 ע"י בוריס ש"ץ, מייסד בצלאל. הוא ביקש לממש את חזון "החיים הטבעיים" שיאחד חקלאות עם עשייה אמנותית. עיתון "הצפירה" חגג את הקמת המושבה כי ראה בה הזדמנות "להוציא את הכוחות הדלים שבאים מתימן (...) כדי לעשות אותם רעננים ופוריים". עיתון אחר הסביר בפירוט את הסיבה לבחירה של בצלאל בתימנים למושבת האומנים: "החומר של הספרדים והתימנים בטוח יותר בעבודה ומשמעת מחמת מיעוט התפתחותם, אף גם דרישותיהם לפרנסתם אינן גבוהות ביותר". בצלאל מינה מנהל אשכנזי, בן-ציון בן-אהרון, לעמוד בראש מושבת האומנים בבן שמן. בוריס ש"ץ ביקר לעיתים בבן שמן והורה לתימנים לנקות את סביבות הבתים. הלכלוך שמצא לא תאם את חזונו. התימנים תבעו מש"ץ שישפר את תנאיהם ואף שבתו ממלאכה כדי להפעיל לחץ אך גם העריצו אותו וראו בו סוג של משיח. תנאי החיים הקשים במושבה ומחלוקות עם הפטרון בצלאל העמידו את המושבה בסכנת קיומית מתמדת. ב-1913 מינתה ההסתדרות הציונית בגרמניה (המממנת את המפעל של בצלאל) את אריה ליב אסתרמן למנהל בתי המלאכה של בצלאל. הוא היה "מנהל מומחה" שהחזון האוטופי של ש"ץ לא עניין אותו. הוא הביא לסגירת מושבת האומנים בסוף 2013 מפני שלא הייתה פרודוקטיבית ורווחית לטעמו.¹ התימנים היו מתחילתה של המושבה ועד לסגירתה כלי בידי כוחות גדולים מהם בהרבה, שמקורם באירופה.
- 2. תימני כנרת.** הסיפור שלהם ידוע למדי. מדובר בקהילה של 14 משפחות שהתיישבו בבית המוטור ב-1912, שנה לפני "חלוצי" כנרת. שנה לאחר הגעתם של התימנים לכנרת הגיעו למקום חברי קבוצת יחד בראשות בנציון ישראלי נח נפתולסקי ומאיר רוטברג. התימנים סבלו ממחלות ותנאים כלכליים קשים שהביאו לתמותת תושבים, ביניהם ילדים. אנשי כנרת ("החלוצים"), שהיו מגובים ע"י הממסד הציוני, לא ראו בעין יפה את התיישבות התימנים בקרבתם וכך נוצרו מתחים ומחלוקות על רקע תרבותי ודתי. המחלקה להתיישבות המליצה להעביר את התימנים ובסופו של דבר הם נעקרו ועברו לרחובות ב-1930.²
- 3. מושב תוחלת.** כ-50 משפחות של יהודים שעלו מתימן התיישבו בשנות ה-50 בבתי הכפר הפלסטיני אלסאפריה. במקביל להם, בחלק אחר של הכפר המרוקן, התיישבו חסידי חב"ד שבתחילה אף שימרו את צליל שמו כשקראו לו שפירי.³ ב-1958 פנו אנשי כפר חב"ד לרשויות בדרישה לספח לשטח כפרם את תוחלת בטענה שהיהודים התימנים אינם מנצלים כראוי את שטחו לחקלאות. התימנים הגיעו לכפר עצמאית, ללא גוף מפלגתי תומך לעומת החסידים שתנועת חב"ד העולמית והארצית תמכו בהם ובנוסף היו להם קשרים הדוקים עם השלטון הישראלי, במיוחד עם זלמן שז"ר שהיה לנשיא המדינה. מתיחות ואלימות התפתחו בין שתי הקהילות עד שבתחילת שנות השבעים פינתה הממשלה למעלה ממאה משפחות תימניות ממושב תוחלת וסיפחה את שטחו לכפר חב"ד.⁴
- 4. מעברת כפר סבא.** כ-5000 עולים מעיראק, איראן ומדינות צפון אפריקה התגוררו במעברה. הם גורשו בן לילה בפברואר 1953. הצבא העמיס אותם על משאיות ופינה אותם. הסיבה הרשמית לפינוי הייתה בטחונות. נטען כי יש במעברה קומוניסטים שמקיימים קשרים עם ערבים קומוניסטים מעבר לגבול.⁵ סיבה אחרת מופיעה באתר של מוזיאון כפר סבא: הופצה שמועה כי צפויה התקפה של כוחות ערבים מעבר לגבול הקרוב ולכן בפקודת הצבא יש להרחיק מהמקום את האנשים לאלתר. עדיי ראייה סיפרו על בהלה נוראה בקרב העולים. על מקרים של התקפות-לב והפלות. הפתאומיות שבה בוצעה הפעולה מנעה מהעולים להבין את המתרחש וגם לארוז את חפציהם. העולים שוכנו באוהלים ללא רצפה, חיו בצפיפות, בהעדר כל פרטיות והיו חשופים לתלאות מזג האוויר. במעברה

¹ "מושבת 'בצלאל' בבן-שמן 1910-1913" / גדעון עפרת "ב'קתדרה" 20 יולי 1981.
http://www.ybz.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Article_20.5.pdf

² http://temaneikineret.org.il/K_politit.htm
<http://www.siyurim.com/%D7%AA%D7%99%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%9D-%D7%A2%D7%9C%D7%99%D7%99%D7%9A-%D7%9B%D7%A0%D7%A8%D7%AA.html>
<https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%AA%D7%99%D7%9E%D7%A0%D7%99%D7%9B%D7%A0%D7%A8%D7%AA>

³ https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9B%D7%A4%D7%A8_%D7%97%D7%91%22%D7%93

⁴ <http://www.news1.co.il/Archive/0024-D-64646-00.html#PTEXT25901>

⁵ גדי אלגזי שחוקר את העניין טוען שקומוניסטים יהודים מעיראק אכן היו פעילים פוליטית והדבר הדיאג את הרשויות. שיחה עם גדי אלגזי במאי 2017.

שררו עזובה וחוסר תכנון סביבתי, והאווירה הכללית בה הייתה קודרת ומדכאה. תושבי המעברה ראו במוסדות המקומיים בכפר-סבא אחראים למצבם ולמצוקותיהם, ומשום כך הפנו נגדם את תלונותיהם ולעתים את זעמם. הגורמים המטפלים חששו מפני תגובות סוערות, ובמיוחד מפני הפגנות אלימות של מחוסרי עבודה שאיימו לפרוץ לתוך משרדי לשכת העבודה או לבנייני המועצה. המרחק האווירי בין המעברה למרכז המושבה היה רק כשני קילומטר, אולם בין שני העולמות שררו שוני ונתק שהעצימו את רגשות הקיפוח בקרב העולים.⁶

5. **שכונת ימין משה** בירושלים ננטשה בעקבות המלחמה ב-1948 ותושביה לא שבו אליה כי בתיהם נהרסו במהלכה. יהודים שהגיעו ב-1949 מטורקיה קיבלו את הצעת הסוכנות היהודית להשתכן בשכונה. המשתכנים החדשים לא שילמו על הבתים שהתיישבו בהם אך בשל העזובה במקום לא שיערו שתהיה להם בעיה להתגורר בהם. הם קיבלו סיוע כלכלי מוועד העולים מטורקיה. בשנות החמישים חיברה העירייה את השכונה לרשות מים, חשמל וביוב. בתחילת שנות השישים החליטה הממשלה לשקם את אזור השכונה ויזמה הכנסת אנשי רוח, אקדמאים ואמנים לתוכה, במטרה לשנות את צבינה הדמוגרפי. ב-1965 הייתה זו שכונת ספר ולכן נענו תושביה להתפנות תמורת פיצויים נמוכים, אבל אחרי המלחמה וכיבוש ירושלים המזרחית, עלה פלאים ערכה של ימין משה ותושביה התנגדו לפינוי באותם תנאים. לאחר מאבק משפטי וציבורי פונו תושבי השכונה הותיקים, רובם יהודים מטורקיה וכוורדיסטאן, והוכנסו אליה חדשים, בעיקר אשכנזים, מה שהביא להתמרמות רבה והיווה רקע לפעולות המחאה של ה"פנתרים השחורים".⁷

6. **שכונת ממילא**. חברת קרית - חברה לפיתוח מרכז ירושלים בע"מ - פינתה משכונת ממילא כ-700 משפחות, מוסדות ובתי עסק והעבירה אותם לשכונות אחרות בעיר כדוגמת בקעה או נווה יעקב. בעלי המלאכה והמוסכים הועברו לאזור תעשייה בתלפיות, ובסך הכול השקיעה המדינה בפינוי כ-60 מיליון דולר. פינוי הדיירים והריסת המבנים הישנים הושלמו בשנת 1988 והמכרז לביצוע הפרויקט נסגר בשנת 1989. בכך בא קיצה של שכונת ממילא, ועם סיום הפינוי הפכה השכונה הוותיקה ל"מתחם" ממילא המצפה לבנייתו מחדש. תושבי ממילא המפונים, כמו גם תושביה המפונים של שכונת ימין משה, היו יהודים מזרחים. גם פינוי ממילא היה אחד הגורמים לפעולות המחאה של הפנתרים השחורים. מצבם המוחלש, מבחינה כלכלית ופוליטית, סייע בידי ראש העיר טדי קולק לבצע את תוכניתו, וכי הפינוי הרע את מצבם ומנע מהם ליהנות מעליית ערך הנדל"ן באזורים הקרובים לעיר העתיקה ול"קו התפר" שבין ירושלים המערבית למזרחית.⁸

7. **שכונת מנשיה**. בשכונה התגוררו עד 1948 כ-12,000 אישה, רובם הגדול פלסטינים שגורשו בנכבה ומיעוטם יהודים. לצד מתיחויות ואלימות לקראת סוף המנדט הבריטי יש גם עדויות על יחסים טובים בין יהודים לפלסטינים במנשיה ובכרם התימנים שגם כן הייתה שכונה מעורבת.⁹ עם כיבוש מנשיה חלקה נהרס אך רוב הבתים נותרו שלמים ויהודים נכנסו לגור בהם באישור הרשויות. ב-1962 פרסמה

⁶ עופר אדרת, הארץ, "הלילה בו הועלו תושבי מעברת כפר סבא למשאיות".

<http://www.kfar-saba-museum.org/%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%A2%D7%99%D7%A8/%D7%9E%D7%95%D7%9C%D7%98%D7%99%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%94-%D7%9C%D7%A6%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%93%D7%94/%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99/32-%D7%90%D7%A8%D7%9B%D7%99%D7%95%D7%9F-%D7%94%D7%A2%D7%99%D7%A8/%D7%9E%D7%95%D7%9C%D7%98%D7%99%D7%9E%D7%93%D7%99%D7%94-%D7%9C%D7%A6%D7%A4%D7%99%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%93%D7%94/%D7%9E%D7%99%D7%93%D7%A2-%D7%94%D7%99%D7%A1%D7%98%D7%95%D7%A8%D7%99/334-%D7%94%D7%9E%D7%A2%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%A0%D7%A2%D7%9C%D7%9E%D7%94-%D7%91%D7%90%D7%99%D7%A9%D7%95%D7%9F-%D7%9C%D7%99%D7%9C%D7%94>

⁷ <http://www.haokets.org/2008/11/29/%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%9F-%D7%A9%D7%9C-%D7%A9%D7%AA%D7%99-%D7%A9%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%A9%D7%96%D7%9B%D7%95-%D7%9C%D7%98%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%9C%D7%94-%D7%A9%D7%9C-%D7%94%D7%97/>

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%9E%D7%99%D7%9F_%D7%9E%D7%A9%D7%94
שיחה עם ראובן אברג'יל במאי 2017.

⁸ <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%9E%D7%9E%D7%99%D7%9C%D7%90>
שיחה עם ראובן אברג'יל במאי 2017.

⁹ לדוגמא, עיתון "המשקיף" מדווח בתאריך 21.8.1947 על "ברית-שלום בין כרם התימנים ושכונת מנשיה".

עיריית ת"א מכרז להקמת "מנשיה חדשה שתאחד את יפו ות"א".¹⁰ התכנון היה להרוס את השכונה ולהקים תחתה דירות למגורים, משרדים, בנייני ציבור ובתי מלון. 450 דונם נוספו לשטח התכנית ע"י יבוש קטע מהים באמצעות השלכת "חורבות מנשיה לים ת"א".¹¹ תושבי השכונה זעמו על כך ש"שעיריית ת"א מזניחה את מנשיה כדי ללחוץ על תושבי השכונה"¹² להתפנות. ב-1964 עדיין חיו בה 650 משפחות שתבעו להתפנות אך ורק תמורת דירה חלופית.¹³ המשפחה האחרונה (דואני) שפונתה מלב השכונה, היגרה מלוב וגרה בבית שהפך למוזיאון האצ"ל. בשכנות לה חיו משפחות שהגרו ממדינות ערב אחרות.¹⁴ כדי לגרום להם להסכים לפינוי סיפרו להם שהמבנה רעוע ומסוכן למגורים. אחרי שהקימו בו את מוזיאון האצ"ל הם חשו שרימו אותם כדי שהפיצוי שיסכימו לקבל יהיה נמוך. בשכונה היו גם יוצאי מדינות אירופה שחיו במעברות לפני שעברו למנשיה אבל נראה שלקראת פינויה הסופי בשנות ה-60 היחס של השלטונות התמצה במילים "חממה מובהקת לתסיסה, להרגשת קיפוח ולפנתרות"¹⁵. יש כאן רמז ברור לעוינות שביטא הממסד לתנועת המחאה "הפנתרים השחורים" שהובילה את אחד המאבקים המזרחיים הראשונים בארץ. מאבק התושבים נגד פינויים כלל הפגנות נגד העיריה.¹⁶

8. **סומייל**. אחרי שהפלסטינים נאלצו לעזוב את הכפר, שהיום שוכן במרכז ת"א, נכנסו אליו ברשות, או לפחות תוך העלמת עין מצד הרשויות, יהודים שברחו מהקרבות במנשיה וביפו. רובם היו תימנים, סורים, עיראקים וצפון אפריקה. היו גם מעט אשכנזים, שחלקם השכירו בתים בסומייל עוד מלפני 1948, אבל עזבו שנים ספורות אחרי קום המדינה. ב-1962 ניסתה עיריית ת"א לפנות את תושבי סומייל אך אלה התנגדו. התפתחה אלימות שצולמה ע"י יומני כרמל - הרצליה. נראתה בו אישה בהריון מתקדם נגרת בכוח על הארץ. המועצה לביקורת סרטים ומחזות אסרה את הקרנת הסרט אך עתירה לבג"ץ הביאה להקרנתו.¹⁷ עיתון חרות כורך יחד את המאבק נגד פינוי סומייל ומנשיה ומגדיר אותו "שכונות עוני".¹⁸ נכון לאוגוסט 2017 רוב בתי סומייל כבר נהרסו לקראת ביצוע תכנית בניה שתעלים את סומייל לתמיד.
9. **כפר שלם**. לאחר כיבוש סלמה (היום בדרום מזרח תל אביב) התיישבו יהודים, בעיקר מזרחים, בבתים הערביים, כדי למנוע את שובם של הפלסטינים. כ-20,000 יהודים אכלסו בצפיפות את השכונה ששמה שונה ל"כפר שלם". משנות ה-60 החלו רשויות השלטון לפעול לסילוק התושבים שמצידם נאבקו כדי לקבל פיצוי הוגן תמורת בתייהם. המאבקים הללו היו לעיתים אלימים ושמעון יהושע נורה למוות בדצמבר 1982 כשניסה למנוע את הרס ביתו.¹⁹ עד היום ממשיך תהליך סילוק התושבים המוגדרים פולשים ולא ברור מה תהיה אחריתו.
10. **גבעת עמל** היא שכונה בצפון ת"א, סמוכה לבבלי, שתושביה הם יהודים מזרחים שהוריהם התיישבו בה אחרי מלחמת 1948 כדי למנוע את שובם של הפלסטינים מהכפר ג'מאסין אל-ערבי. מאז מוזנחות התשתיות במקום ובמשך עשרות שנים מנהלות רשויות השלטון מאבקים לסילוק התושבים. ב-2016 הושלם סילוק רוב התושבים שעדיין מנהלים מאבק לקבל פיצוי הוגן מהטייקונים שזכו להקים רבי קומות על הקרקע הזו.
11. **שכונת הארגזים** בדרום ת"א מקורה בהתיישבות של יהודים בבתי העיריה הפלסטינית סלמה. מאות משפחות יהודיות נכנסו ברשות לבתים אבל מאוחר יותר הרשויות החלו בניסיונות לפנותן כי הן

¹⁰ עיתון דבר 1.11.1962, תל-אביב פרסמה המכרז הבין-לאומי לתכנון מנשיה.

¹¹ מעריב, 18.8.1965; על המשמר, 15.8.1965, "הוחל בפינוי חורבות משטח מנשיה".

¹² עיתון חרות 14.10.1964; מעריב, 21.9.1962, "מקרי טיפוס בשכ' מנשיה; בודקים מצב התברואה"; מעריב, 31.8.1966, "תושבי מנשיה: 'לא יכולים יותר לחיות בין ההריסות!'"

¹³ עיתון דבר, 14.10.1964, דיירי מנשיה קובלים על הזנחה מצד העיריה.

¹⁴ שיחה (14.8.2017) עם אביבה דואני.

¹⁵ מתוך יומן חדשות כרמל שקטע ממנו מופיע בסרט "יזכור למנשיה" של ענת אבן, 2017.

¹⁶ עיתון חרות, 22.1.1963, "כנס תושבי שכ' מנשיה"; על המשמר, 23.1.1963, "תושבי מנשיה החליטו להפגין"; מעריב 3.7.1963, "תושבי מנשיה קובלים על הזנחה בתברואה"; על המשמר, 22.2.1966, "הפגנות במנשיה על ניתוק אספקת המים".

¹⁷ [/http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/%D7%A1%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%99%D7%9C/he-he](http://dictionnaire.sensagent.leparisien.fr/%D7%A1%D7%95%D7%9E%D7%99%D7%99%D7%9C/he-he)

¹⁸ 18.1.1963, "סיוט מרחף על סומייל ומשיה".

¹⁹ עמר כהן, "שלושה דורות, מאבק אחד", דבר ראשון, 28.6.2016, [/http://www.davar1.co.il/22013](http://www.davar1.co.il/22013)

מוגדרות כ"פולשים". המשפחות הגיעו מאיראן, סוריה, עיראק ועוד. התושבים נאבקים נגד הפינוי שלהם מול הטייקונים שפועלים משפטית נגדם.²⁰

12. **עמק התימנים.** שכונה בחלק התחתון של עין כרם שחיות בה כשלושים משפחות של יהודים תימנים שנכנסו ב-1949 לבתי הכפר הפלסטיני עין כארם. תנאי החיים היו מאד קשים בהעדר חיבור למים וחשמל. כביש גישה נסלל רק ב-1974. הזכויות שלהם על הבתים לא הוסדרו כמו בחלק העליון של עין כרם ותכנית של רשות המקרקעין, יחד עם פעילות של חברת עמידר בעלת הנכסים הרשמית, מאיימים להביא לסילוקם.²¹

²⁰ "נחלמים על הבית", https://www.youtube.com/watch?v=DaVTi_KwCu4&feature=youtu.be, <http://anu.org.il/campsite/757>

²¹ <http://www.haaretz.co.il/news/local/.premium-1.2276740>
<https://www.youtube.com/watch?v=d8Uk7BKMcwY>
<http://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-4809821,00.html>